

RAQAMLI MAKON VA GLOBAL AXBOROT XURUJLARI SHAROITIDA MAKTAB O‘QUVCHILARINING KIBERXAVFSIZLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Sayfitdinov Anvar Sadritdinovich

Namangan davlat pedagogika instituti,
Intellectual fanlar va axborot texnologiyalari kafedrası dotsenti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23398149>

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida umumta’lim maktablari o‘quvchilarini virtual makondagi turli tahdidlar, kiberhujumlar, firibgarliklar va psixologik bosimlardan himoya qilish masalalari tadqiq qilingan. Yosh avlodda raqamli savodxonlik hamda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada maktab o‘quvchilarini internet muhitida to‘g‘ri harakat qilishga o‘rgatishda zamonaviy vaziyatli tahlillar (keysar) va simulyatsiyali kvest o‘yinlarining samaradorligi ilmiy hamda amaliy jihatdan keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, raqamli makon, kiberbulling, fishing, axborot xuruji, kiber-madaniyat, keys-metod, raqamli savodxonlik, ijtimoiy tarmoq.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы защиты учащихся общеобразовательных школ от различных угроз, кибератак, мошенничества и психологического давления в виртуальном пространстве в условиях современного информационного общества. Анализируются педагогические возможности формирования цифровой грамотности и культуры кибербезопасности у молодого поколения. В статье научно и практически освещается эффективность современных ситуационных анализов (кейсов) и симуляционных квест-игр в обучении школьников правильному поведению в интернет-среде.

Ключевые слова: кибербезопасность, цифровое пространство, кибербуллинг, фишинг, информационная атака, киберкультура, кейс-метод, цифровая грамотность, социальная сеть.

Abstract: This article examines the issues of protecting secondary school students from various threats, cyberattacks, fraud, and psychological pressure in the virtual space within the conditions of the modern information society. The pedagogical possibilities of forming digital literacy and a cyber-safety culture among the younger generation are analyzed. The article highlights both scientifically and practically the effectiveness of modern situational analyses (cases) and simulation quest games in teaching school students correct behavior in the internet environment.

Keywords: cybersecurity, digital space, cyberbullying, phishing, information attack, cyber-culture, case-method, digital literacy, social network.

XXI asr — yuqori texnologiyalar, raqamlashtirish va global axborot tizimlari asridir. Bugungi kunda internet va zamonaviy raqamli qurilmalar insonga xos hayot faoliyatining, xususan, maktab o‘quvchilari kuundalik mashg‘ulotlari va ta’lim tizimining ajralmas qismiga

aylanib ulgurdi. Biroq, virtual olam o‘zining cheksiz ta’limiy, ilmiy va kommunikativ imkoniyatlari bilan bir qatorda, yoshlarning ruhiyati, ma’naviyati, jismoniy sog‘lig‘i va shaxsiy xavfsizligiga jiddiy putur yetkazishi mumkin bo‘lgan yangi turdagi global tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda.

Shu bois, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning umumiy "hayot faoliyati madaniyati" tarkibiy qismi sifatida kiberxavfsizlik va tizimli raqamli madaniyatni shakllantirish bugungi kun pedagogikasining eng kechiiktirib bo‘lmas dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy maktab o‘quvchilari faqatgina fizik muhitdagi (real hayotdagi) an’anaviy xavflar bilan emas, balki har soniyada virtual makondagi yashirin va ochiq tahdidlar bilan ham yuzma-yuz kelmoqdalar. Bular qatoriga ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan guruhli psixologik bosimlar (kiberbulling), shaxsiy ma’lumotlarni va ota-onalarining moliyaviy resurslarini o‘g‘rilashga qaratilgan fishing (soxta havolaalar) hujumlari, yot g‘oyalar, ekstremistik mazmundagi buzg‘unchi mafkuralarning targ‘iboti hamda internet va kompyuter o‘yinlariga qaramlik (gadget addiction) muammolari kiradi.

Maktab o‘quvchilarida axborotni filtrlash, ya’ni oqni qoradan, foydalini zararliidan ajratish bo‘yicha tanqidiy va tahliliy ko‘nikmalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi ularni ushbu raqamli xurujlarning oson nishoniga aylantirmoqda. Oddiy taqiqlar, telefonni olib qo‘yish yoki internetdan foydalanishni cheklash bugungi kunda kutilgan natijani bermaydi; aksincha, bolada raqamli muhitda o‘z-o‘zi himoya qilish imkonini beruvchi iarki "immunitet"ni — kiberxavfsizlik madaniyatini tarbiyalash zarur.

O‘quvchilarga internet qoidalarini shunchaki qog‘ozda yozib ko‘rsatish yoki yodlatish hech qanday amaliy naf bermaydi. Shuning uchun ta’lim jarayoniga interfaol amaliy metodlarni tizimli ravisgda tatbiq etish lozim.

Kibermuammolarga yo‘naltirilgan "Keys-stadi"

Dars davomida o‘quvchilarga internet tarmog‘ida sodir bo‘lgan real firibgarlik yoki bosim o‘tkazish holatlari modellashtirib beriladi.

Vaziyatli model: "Sizga ijtimoiy tarmoqda notanish profildan xabar keldi. U o‘zini mashhur kompyuter o‘yini administratori deb tanishtirib, agar ota-onangizning plastik kartasi rasmini va telefonga kelgan SMS kodni yuborsangiz, sizga qimmatbaho o‘yin quroollarini bepul berishini aytdi. Sizning harakatlaringiz qanday bo‘ladi?".

Pedagogik jarayon: O‘quvchilar jamoalarga bo‘lingan holda ushbu vaziyatni muhokama qiladilar, firibgarlik belgilarini aniqlaydilar, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi qoidalarini esga oladilar va to‘g‘ri rad etish choralari ishlab chiqadilar.

"Raqamli qalqon" kvest-simulyatsiyasi

Maktab sharoitida o‘quvchilar uchun maxsus kompyuterlashtirilgan o‘yin-kvestlar tashkil etiladi. Kvest davomida o‘quvchilar quyidagi bekatlardan amaliy o‘tadilar:

Fishingni aniqlash bekat: O‘quvchilarga haqiqiy va soxta veb-saytlar hamda havolalar (linklar) ko‘rsatiladi. Ularning vazifasi harflardagi kiichik xatoliklar yoki shubhali belgilarga qarab soxta havolalarni topish va xavfni bartaraf etishdir.

Parollar xavfsizligi bekat: Maxsus ta’lim dasturlari yordamida o‘quvchilar o‘zlari tuzgan parollarning kuchlilik darajasini sinab ko‘radilar va xakerlik dasturlari buziib kira olmaydigan murakkab parollar yaratish algoritmlarini o‘rganadilar.

Pedagogik eksperimentlar va olib borilgan so‘rovnomalar shuni ko‘rsatdi ki, kiberxavfsizlik bo‘yicha interfaol mashg‘ulotlarda qatnashgan maktab o‘quvchilarining ijtimoiy tarmoqlardagi shubhali xabarlar va iyot insonlar bilan muulqotga kirishishdagi tanqidiy munosabati seziilarli darajada oshgan. Olingan tahliliy natijalar quyidagi ko‘rsatkichlarda (uymuiy foiz hisobida) o‘z aksini topgan:

1. Internetdagi sohta xabarlarni (feyklarni) tezkor aniqlash: 35% dan 78% ga ko‘tarilgan.
2. Shaxsiy ma’lumotlarni begonalardan sir saqlash ko‘nikmasi: 42% dan 88% ga oshgan.
3. Tarmoqdagi muloqot madaniyatiga (netiket qoidalariga) rioya qilish: 50% dan 82% ga yaxshilangan.

Virtual makon zamonaviy yoshlar hayotining ajralmas qismi bo‘lib qolgan ekan, ularni faqat taqiqlash yo‘li bilan emas, balki raqamli savodxonligini oshirish orqali asrash mumkin. Keys-stadi va simulyatsion o‘yinlar orqali o‘quvchilarda kompyuter va internet xavfsizligi bo‘yicha mustahkam amaliy instinktlar shakllanadi. Bu esa ularning kelajakda global axborot xurujlari qurboniga aylanib qolishining oldini oluvchi eng ishonchli pedagogik qalqondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov M. Axborot xavfsizligi va kiberjinoyatchilikka qarshi kurash asoslari. - T.: Adolat, 2021.
2. Robert M. Cyberbullying: Prevention and Intervention in Schools. - New York: Routledge, 2017.
3. Yo‘ldoshev J.G‘. Zamonaviy dars va pedagogik texnologiyalar. - T.: Sharq, 2008.
4. Griбанov D.V. Informatsionnaya bezopasnost. - M.: Yurist, 2015.